

koisestikin kauniin — kirjan jäntevelle tyylille ja erinomaiselle kieliasulle. Ja enimmältään hänen tekstissään on sellaista äyllistä ponnistusta ja jännitettä, että eri mieltä oleva lukijakin laskisi mielellään kriittiset aseensa. Aika näyttää, erehdynkö, jos määrittelin Mikosen deskriptiivikirjan lupaavaksi avaukseksi menestyksekkäälle tieteelliselle uralle. ■

MATTI LARJAVAARA

Sähköposti: matti.larjavaara@helsinki.fi

LÄHTEET

- ANTTILA, RAIMO 1976: Affektiivis[-deskriptiivis-onomatopoeettis]ten sanojen asema kielen merkkisysteemissä. – *Virittäjä* 80 s. 126–132.
- 1977: Toward a semiotic analysis of expressive vocabulary. – *Semiosis* 5/1 s. 27–40.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: WSOY.
- KOPONEN, EINO 1998: *Eteläviron murteen sanaston alkuperä*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LESKINEN, HEIKKI 1993: Quantitative Untersuchung der expressiven Lexik im Finnischen und seinen nächstverwandten Sprachen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 51, Heft 1–3 s. 87–124.
- 2001: Ekspressiivisanaston asema itämerensuomalaisten kielten tutkimuksessa. – Juha Leskinen (toim.), *Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta* s. 7–20. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- NIRVI, R. E. 1974: Kiihtelysvaaran murteen sanakirja I–X. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissektori.
- RUOPPILA, VEIKKO 1934: Muutamia piirteitä puheesta. – *Virittäjä* 38 s. 181–188.
- 1959: Kansanomaisen kerronnan tyylikeinoja. – *Virittäjä* 63 s. 30–37.
- RYTKÖNEN, AHTI 1935: Deskriptiivisistä sanoista. – *Virittäjä* 39 s. 90–102.
- 1937: Deskriptiivisistä sanoista. – *Virittäjä* 41 s. 95–104.
- 1940: *Eräiden itämerensuomalaisten tm-sanojen historiaa*. Kielentutkimuksen työmaalta III. Jyväskylä.
- SIVULA, JAAKKO 1989: Deskriptiiviset sanat. – Jouko Vesikansa (toim.), *Nykysuomen sanavarat* s. 165–182. Helsinki: WSOY.
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992–2000.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1962–1975.

IDIOMI ETSII PAIKKAANSA

Marja Nenonen *Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 29. Joensuu: Joensuun yliopisto 2002. 187 s. ISBN 952-458-153-1.

Idiomin käsite ja sitä vastaava termi ovat suomen kielen lingvistisessä kuvausapparaatissa olleet viime aikoihin asti melko harvinaisia. Monien keskeisten käsikir-

jojen asiansanastosta *idiot* puuttuu kokonaan, ja idiomin tapaisiin ilmauksiin on viitattu muilla termeillä. Esimerkiksi *puheenpars* merkitsee nykysuomessa ku-

vaannollista, muodoltaan vakiintunutta, laajemman lauseen osaksi sijoitettavaa kokonaisuutta. Suunnilleen samaa voivat käytännössä merkitä myös *fraasi*, *lauseparsi*, *sanakäännne* ja *sanankäännne*. Myös termiä *sananparsi* on aiemmin käytetty samassa merkityksessä, mutta tämän on Matti Kuusi (1952) vakiinnuttanut sekä sananlaskut että puheenparret kattavaksi yleiskäsitteeksi.

Suomalaiset sananlaskut ja puheenparret eivät ole meikäläisiä lingvistejä paljonkaan kiinnostaneet. Sen sijaan kielihistorian tutkijoille ne ovat tarjonneet oivan reliikki-varaston. Myös filologispuhaisesta fraseologian tutkimuksesta löytyy aineita, joka selvästi liittyy idiomeihin. Monet rakenteeltaan oudot ja vertauskuvallisilta näyttävät sanontatavat selittyvät sananmukaisiksi käännöksiksi muista kielistä, ja kun ne keran kieleen tultuaan ovat saaneet vakiintuneen muodon, ne ovat jääneet myöhempien historiallisten muutosten ulottumattomiin. Sananlaskuja, puheenparsia ja lentäviä lauseita on saatu paljon esimerkiksi antiikin kulttuurin piiriin kuuluvista lähteistä ja Raamatusta. Muutamia raamatullisia sanontatapoja on päässyt myös Marja Nenosen tutkimusaineiston joukkoon, esimerkiksi *kääntää toinenkin poski*, *pestä kätensä jostakin asiasta*, *tulla yhdeksi lihaksi* ja *vyöttää kupeensa*. Jonkin määritelmän mukaan ne ovat siis idiomeja.

Mikä *idiomi* sitten oikeastaan on? Suomen kielen perussanakirjassa määritelmä on kaksijakoinen: *idiomi* on joko jollekin kielelle tai yksilölle ominainen ilmaus, tai sitten se on jollekin yksilölle tai yhteisölle ominainen puhetapa tai kielimuoto. Samantapainen määritelmä löytyy Terho Itkosen Kielioppaasta (1997: 164). Määritelmää valaisevina esimerkkeinä Itkosella on *englannin idiomit*; *skoonelaisten idiomia on vaikea ymmärtää*. Esimerkit antavat vihteen siitä, että *idiomi*-termiä on meillä käytetty

ennen kaikkea vieraiden kielten ominaispiirteistä puhuttaessa. (Termin historiasta ks. myös Häkkinen 2000.) Mitään rakenteellisia tai semanttisia tuntomerkkejä nämä perinteiset määritelmät eivät sisällä.

Marja Nenonen on suomen lausekeidomeja käsittelevässä väitöskirjassaan määritellyt idiomien toisella tavalla. Hän on koonnut sekä autonomiseksi kielitieteeksi että sosio- tai psykolingvistiikaksi luokittelemistaan, pääosin ulkomaisista idiomitutkimuksista idiomien keskeisiksi määrittelypiirteiksi mainittuja ominaisuuksia (s. 7) ja päätynt näiden nojalla määritelmään, jonka mukaan idiomi on konventionaalinen, epäkompositionaalinen, syntaktisesti ja/tai leksikaalisesti jähmeä sanaa pitempi yksikkö (s. 8).

Konventionaalisuus merkitsee tässä yhteydessä sitä, että ilmaus on kieliyhteisön jäsenille yleisesti tuttu tai että se pystytään tulkitsemaan ennestään tuttujen idiomien avulla. Epäkompositionaalisuus tarkoittaa sitä, että ilmauksen merkitystä ei pystytä päättelemään osiensa merkityksen perusteella. Syntaktinen tai leksikaalinen jähmeys tarkoittaa sitä, että ilmaukseen liittyy rakenteellisia tai muita rajoituksia, jotka eivät selity kielijärjestelmän produktiivisten sääntöjen perusteella.

Vaikka määritelmä sisältää kokoelman aineksia, jotka näyttävät toistuvan tiheimmin idiomeja käsittelevässä kirjallisuudessa, se ei ole ongelmaton. Työnsä loppupuolella (s. 128) Nenonen joutuukin toteamaan, että määritelmä vuotaa joka nurkasta. Osa idiomeiksi luokitelluista ilmauksista on täysin kompositionaalisia (esim. *pudistaa päätänsä*, *taputtaa käsiään*, s. 116), jähmeyden aste vaihtelee suuresti ja huomattava osa teoksen loppuun liitettyjen esimerkkiluetelujen idiomeista on tutkitussa aineistossa ainutkertaisia ja uusia ainakin aikuisikäiselle lukijalle. Kaikkien idiomien merkitys ei myöskään valkene lukijalle, kun ilmaus ei

ole ennestään tuttu eikä mieleen tulee yhtään valaisevaa alluusiota, tai sitten assosiaatioita syntyy yhdellä kertaa monenlaisia. Mitä tarkoittaa esimerkiksi *olla hepakkassa* tai *olla utsjoki–kevo-linjalla*?

Sivulla 128 kerrattu idiomien määrittelmä poikkeaa hieman sivun 8 määritelmästä. Alussa puhutaan *yksiköistä*, lopussa *lausekkeista*: »idiomi on konventionaalinen, epäkompositionaalinen sanaa pitempi **lauseke**» jne. Termiä *lauseke* on käytetty Nenosen väitöskirjan otsikossa ja itse teoksessa aivan eri tavoin kuin perinteisessä strukturalistispuhujaisessa lingvistiikassa (esim. Karlsson 1994: 118–119). Nenosen *lauseke* voi tarkoittaa mitä tahansa vakiintuneeksi katsottua kollokaatiota tai tällaisen muunnelmaa. Eniten on esimerkkejä predikaativerbin ja sen määrittelyn muodostamista kokonaisuuksista (*antaa anteeksi, mennä pieleen*), mutta muunkinlaisia rakenteita on runsaasti (*aikaa myöten, alun alkaen, arvon herrasväki, ja piste, ja sitä rataa, just ja just, minkä kintuista pääsee, pullo kiertää*). Työtä lukiessaan lukijan täytyy alituisesti muistuttaa itseään termin poikkeuksellisuudesta käytöstä, jotta ymmärrys säilyy. Itse en olisi käyttänyt *lauseke*-termiä Nenosen tavoin.

IDIOMIEN PAIKKA KIELEN KUVAUKSESSA?

Kirjan otsikossa luvataan kiinnittää erityistä huomiota idiomien ja leksikon suhteeseen. Teoksensa johdanto-osassa Nenonen lähteekin liikkeelle juuri tästä. Hän asettaa kyseenalaiseksi psykolingvistiikan piirissä esitetyn väitteen, jonka mukaan idiomit ovat arbitraariisiin symboleihin rinnastuvia »pitkiä sanoja» ja pohtii laajemminkin (luvussa 1.1.5) idiomien sijoittumista kielen kuvaukseen. Jos kieli määritellään yksinkertaisesti leksikon ja kieliopin muodostamaksi kokonaisuudeksi, luontevaa paikka

ei löydy ainakaan kieliopista, jossa pyritään esittämään mahdollisimman tyhjentävästi kielen toimiva sääntösystemi ja sen puitteissa normaalit kielen rakenteet. Idiomit ovat poikkeuksia, yksittäistapauksia, eivät produktiivisen sääntösystemin tuotteita.

Toisaalta idiomeja on vaikea muitta mutkitta laskea myöskään sanaston yksiköiksi. Leksikkoon on perinteisesti sisällytetty yhden sanan mittaisia yksiköitä, joiden rakennetta voi kuvata kielikohtaisten sananmuodostussääntöjen avulla, mutta Nenosen ja monen muunkin tutkijan idiomit koostuvat jo määritelmän mukaan kahdesta tai useammasta sanasta ja niillä on oma syntaktinen rakenteensa, joskin niiden merkitys on opeteltava erikseen samalla tavoin kuin sanojen merkitys. Näin idiomit näyttävät jäävän leksikon ja kieliopin välimaastoon. Tämä on tietysti ongelma vain silloin, jos haluaa nähdä jyrkän rajan leksikon ja kieliopin välillä. Nenonen korostaakin, että näiden selvien ääripäiden väliin jää vielä leveä harmaa vyöhyke, jossa on monta tutkittavaa kerrostumaa, eriasteisia kivetymisiä ja konstruktioita, joita lekseemien tavoin voidaan käyttää laajempien lausekokonaisuuksien osina.

Selvältä näyttää, että yhtä sanaa laajemat, vakiintuneet rakenteet ovat varteenotettavia rakennuspalikoita, kun kuvataan lauseiden koostumista pienemmistä yksiköistä. Nenosen työ ei kuitenkaan ratkaisevasti selvennä sitä, millaisia rakenteita kannattaisi erottaa ja millaisin kriteerein. Sivulla 29 on kuvattu leksikon ja vapaan syntaksin välinen jatkumo, jossa on erotettu yhdeksän välitasoa. Muun muassa nominilausekeidiomit, syntaktiset kivetymät, verbiliset idiomit, idiomikonstruktiot ja konstruktiot on mainittu erikseen, mutta lisäksi on todettu, että kaikilla jatkumon tasoilla yksiköt voivat olla idiomaattisia. Selvä periaatteellinen ongelma tällaisen porrastuksen kannalta on se, että keskenään samaan

ryhmään kuuluvat idiomit ovat syntaktiselta rakenteeltaan varsin erilaisia. Esimerkiksi verbilliset idiomit voivat sisältää joko predikaattiverbin määritteineen (*ottaa päähän*) tai sitten neksuksen (*pipo kiristää*).

Myös idiomien suhde moniin muihin vakiintuneisiin rakenteisiin jää hämäräksi. Sivulla 8 ja 9 todetaan idiomien käytännössä olevan epäitsenäisiä lausekkeita ja eroavan tässä suhteessa sananlaskuista. Silti idiomiesimerkkien joukosta löytyy runsaasti sananlaskuja ja kokonaisia repliikkejä (esim. *parempi pyy pivossa, tunne on mollemminpuolinen, työ tekijäänsä neuvo*, liite 1, erityisesti s. 161–164). Sivulla 14 todetaan, että kielessä on vakiintuneita kollokaatioita, fraaseja ja kliseitä, jotka ovat vain osittain idiomaattistuneita. Nämä ovat kyllä kognitiivisessa mielessä yksikköjä, mutta kun ne ovat semanttisesti läpinäkyviä, niitä ei voi pitää varsinaisina idiomeina. Toisaalla kuitenkin idiomien piiriin on sisällytetty täysin kompositionaalisia rakenteita (ks. edeltä). Kirjan alkupuolella todetaan, että idiomit ovat yleensä jossain määrin metaforisia tai sitten hämärtyneitä metaforia, mutta muun muassa sivulla 122 vakiintuneet kollokaatiot ja metaforat on asetettu idiomien vastakohtaksi.

TYÖN SISÄLTÖ

Nenosen väitöskirjassa on kuusi lukua. Niistä laajin on johdanto, jonka osuus koko työstä on noin kolmannes. Laajuus selittyä osittain siten, että johdannossa on esitelty myös muutamia aiemmin julkaistuja, idiomien prosessointia koskevia tutkimuksia, joissa Nenonen on ollut mukana yhtenä tekijänä. Psykolingvistiikan keinoin on testattu, miten morfologisten isolaattien eli tyypillisesti vain idiomeissa esiintyvien, määrämuotoisten sanojen prosessointi eroaa kielen normaalien sanojen prosessoinnista ja miten afasiasta kärsivä koehen-

kilö prosessoii erityyppisiä lausekeidiomeja. Lisäksi on tarkasteltu, miten lukumäärä, numerustunnus ja kollektiivijohdin suhtautuvat toisiinsa kielenpuhujan tajunnassa. Sisältönsä puolesta nämä jaksot olisivat sopineet myös väitöskirjan tutkimusosaan, mutta kun ne on julkaistu jo aiemmin eikä kysymyksessä ole artikkeliväitöskirja, niitä ei voi ottaa huomioon varsinaisen opinäytetyön ansioita punnittaessa.

Johdannossa Nenonen käy läpi idiomien määrittelyyn liittyviä ongelmia ja referoi ansiokkaasti alan angloamerikkalaisia tutkimusta. Hän esittelee myös oman tutkimusaineistonsa, kymmenestä sattumanvaraisesti valitusta nuortenkirjasta koostuvan, noin 300 000 tekstisanan laajuisen korpuksen, sanomalehti Karjalaisen noin 34 miljoonaa tekstisanaa sisältävän korpuksen sekä Suomen kielen tekstipankin, jonka laajuus on noin 100 miljoonaa tekstisanaa. Nämä luvut ovat konkreettinen muistutus siitä, millaisia uusia mahdollisuuksia nykyaikaiset tiedonkäsittelyjärjestelmät tutkijalle voivat tarjota. Kaikki aineistot ovat 1990-luvulta. Tutkimusongelmat on esitetty napakasti kysymysten muodossa.

Toisessa luvussa Nenonen käy varsinaisesti käsiksi suomen idiomeihin ja niiden mahdollisiin luokittelutapoihin. Hän esittelee Anna-Leena Kuusen (1971) fraasityypit, joiden erottelukriteerinä ovat syntaktiset funktiot, mutta toteaa tämän jaottelun liian perusteelliseksi ja yksityiskohtaiseksi omiin tarkoituksiinsa. Hän jakaa idiomit Wolfgang Fleischeria (1982) noudatellen kolmeen ryhmään syntaktisen rakenteen mukaan. Nämä ovat a) verbilliset lausekeidiomit, b) verbittömät lausekeidiomit ja c) muut idiomit. Verbillisiksi määritellään kaikki sellaiset idiomit, joiden yhtenä rakenneosana on finiitti-, infinitiivi- tai partitiippimuotoinen verbi. Verbittömiä ovat yleensä pelkistä nominilausekkeista muodostuvat idiomit, mutta joskus myös pelkäs-

tään kieliopillisista sanoista koostuvat idiomit voidaan Nenosen mukaan laskea tähän ryhmään. Kolmas ryhmä on sitten heterogeeninen kaatoluokka, johon kuuluvat kaikki ne, jotka eivät kuulu kumpaakaan aiempaan ryhmään.

Jo määritelmien epämääräisyys ja ryhmien nimitysten valinta (verbillinen – verbiton – ?) antaa aiheen epäillä, ettei tällainen ryhmittely voi toimia ainakaan kahden viimeksi mainitun ryhmän rajaa vedettäessä. Kuten jo edellä on todettu, myös *lauseke* on työssä niin väljästi määriteltä, ettei siitäkään ole apua. Jaottelun toimivuutta on helppo arvioida tarkastelemalla teoksen lopussa olevia esimerkkiluetteloja, joissa tutkimusaineistona käytetyn nuortenkirjatorpuksen idiomit on esitetty ryhmiteltyinä (liite 1 s. 149–164). »Verbittömien idiomien» joukosta löytyy monenmuotoisia predikaattiverbejä (*minkä kintuista pääsee, minne sattuu, kuinka ollakaan, hammasta purren, nuolemalla nuoltu, paljon puhuva, tuhoon tuomittu, murheen murtama*). Keskenään samantyyppisiä ilmauksia on sijoitettu eri ryhmiin. *Ei tule kuuloonkaan* on »verbillinen idiomi», mutta *ei tule mitään* on »muu idiomi». Samoin *vetää perseet olalle* on »verbillinen idiomi», mutta *vetää aamulla peittoa yli pään* on »muu idiomi». Idiomien merkitystä ei ole selitetty tai kommentoitu millään tavoin. Monet idiomeiksi luokitelluista ilmauksista (*ajaa yli, alta pois, edetä elämässään* jne.) voisi hyvin ymmärtää perusmerkityksessään käytetyiksi, kielen normaalin syntaksin avulla selittyviksi rakenteiksi, ei varsinaisiksi idiomeiksi ollenkaan.

Koska idiomeiksi luokiteltujen ilmausten joukko on laaja ja heterogeeninen, Nenonen ei edes yritä käsitellä sitä kattavasti ja tasapuolisesti. Hän valitsee idiomien joukosta muutamia osajoukkoja lähemmän tarkastelun kohteeksi, ja näiltä osin tutkimus onkin jo paljon jäntevämpää. Luvussa

3 hän tarkastelee kokeellisesti verbilausekeidiomien jähmeyttä, idiomien osien merkitystä ja idiomien analysoituvuutta. Kaikki testit on tehty ulkomaisesta kirjallisuudesta saatujen herätteiden pohjalta, mutta tulokset jäävät melko laihoiksi. Idiomien osien merkitystä on tutkittu koehenkilöiden subjektiivisten arvioiden nojalla: koehenkilöitä on pyydetty arvioimaan, miten paljon sanan merkitys idiomissa vastaa sen normaalia merkitystä. Tällainen mittari on varsin epämääräinen, kun on kysymys hyvin yleismerkityksisistä verbeistä. On mahdotonta tietää, mitä kaikkea koehenkilöt laskevat sanan normaaliin merkitykseen kuuluvaksi. Tuloksena on varsin odotuksenmukaisesti se, että kaikkien idiomeissa käytettyjen sanojen merkitys poikkeaa ainakin jonkin verran »normaalista» merkityksestä. Näin pitää ollakin, jos idiomit määritellään epäkompositionaalisiksi ilmauksiksi. Sitä paitsi monissa semantiikan teorioissa tähdennetään sitä, että sana kuin sana saa lopullisen merkityksensä vasta todellisessa kontekstissään. Kysymyksessä ei siis ole pelkästään idiomeja koskeva ominaisuus.

Idiomeille ominaiseen syntaksiin viitattavia piirteitä ei löydy, ei myöskään selvästi määriteltäviä syitä idiomien syntaktisiin rajoituksiin. Ainoa, mitä Nenonen katsoo koetulosten perusteella voivansa ennustaa, on se, että idiomien syntaksi on jossakin määrin kivettyntä. Tämä kuitenkin kuului jo idiomien määrittelyominaisuuksiin. Tärkeämpi havainto on se, että suomalaisen idiomien muuntelussa ei ole samanlaista syntaktista hierarkiaa kuin englannin verbilausekeidiomien välillä on havaittu.

Neljännessä luvussa Nenonen keskittyy verbien idiomihakuisuuteen. Heti aluksi hän toteaa, että suomessa on jonkin verran sellaisiakin verbejä, jotka näyttävät esiintyvän vain idiomien osana (*dyykätä, pillahdattaa, pälkähtää* ym.), mutta ehdottomasti tavallisinta on, että idiomien ytimenä on kie-

len yleisimpiin kuuluva perusverbi, jolla on monia erilaisia käyttötapoja. Tämä ei sinänsä ole uusi tieto, mutta on mielenkiintoista nähdä selvien lukujen valossa, miten tämä todella pitää paikkansa. Vaikka muutamista yksityisistä idiomitulkinnoina voidaan kiistellä, tässä kohdin on kysymys niin suurista esimerkkimääristä, ettei muutama tapaus sinne tai tänne merkitse yhtään mitään. Kaikkein idiomihakuisimpien verbien lista on sivulla 91. Näistä verbi *ottaa* on valittu myös lähemmän tarkastelun kohteeksi. Karjalaisen korpuksesta on tutkittu, millaisia kollokaatioita *ottaa* tässä aineistossa muodostaa, mikä osuus näiden joukosta on idiomeilla ja miten idiomien muut rakenneosat järjestyvät lineaarisesti *ottaa*-verbin suhteen. Ylivoimaisesti yleisimmiksi osoitautuvat *ottaa huomioon*, *ottaa vastaan* ja *ottaa kantaa*. Tämä tulos ei kuitenkaan päde kaikkiin tutkittuihin aineistoihin: nuortenkirjoissa *ottaa*-verbin suosikkikollokaatteja ovat ruokaan, juomaan ja muihin nautintoaineisiin viittaavat sanat (*ottaa huikkaa*, *ottaa savut* jne.). Idiomien laatu ja määrä riippuvat siis selvästi tekstilajista ja tekstityypistä. Tämä on hyvä täydennys sivulla 5 esitettyyn toteamukseen, jonka mukaan idiomeja on kirjallisuudessa usein kuvattu puhekieliseksi, epämuodolliseksi ilmauksiksi. Arkisen puhekielen idiomit ovat epäilemättä erilaisia kuin lehtikielen tai juhlapuheen, mutta tästä ei voi tehdä sellaista päätelmää, että idiomeja esiintyisi vain arkipuheessa.

Viides luku käsittelee nominien idiomihakuisuutta. Esillä ovat toisaalta idiomeissa yleisimmin esiintyvät nominit, jotka käytännössä ovat ruumiinosien nimityksiä, toisaalta taas idiomaattiset isolaatit eli sellaiset ainutlaatuiset sanat, joita ei muualla käytetäkään kuin idiomeissa. Näitä viimeksi mainittuja on Nenosen haaviin tarttunut satakunta. Juuri tämän ryhmän piiristä löytyvät ne ilmaukset, joita kiistattomimmin

voidaan pitää idiomeina (*mennä mönkään*, *päästä pätkähästä*). Näiden elementtien käsittely jää teoksessa kuitenkin hyvin ylimalkaiseksi. Se on sinänsä ymmärrettävää, sillä isolaattien joukko on hyvin heterogeeninen ja sekä morfologisesti että semanttisesti niin kompleksinen, että jokainen jäsen oikeastaan vaatisi oman, historiallis-etymologisen tutkimuksensa. Joitakin tulkintayrityksiä on liitteessä 5 (Isolaattien juuria, s. 183–185), mutta siihen on koottu aineksia melko satunnaisesti ja osittain vääristä lähteistä: etymologista taustaa kannattaisi selvittää ennen kaikkea etymologisten sanakirjojen eikä nykysuomen sanakirjojen avulla. Myös Heikki Paunosen suurta slangisanakirjaa alkaa kaivata lähteeksi viimeistään tässä vaiheessa. Esimerkiksi *nalkki*-sanana kohdalla (*jäädä nalkkiin*) on esitetty merkitys ’puukiila’, mutta ei merkitystä ’pyydys, sadin’; *laskea luikuria*-idiomin kohdalla on mainittu vain *luikuri* ’mäki-kelkka’, mutta ei lainkaan monimuotoista *liukua*, *luikua*, *luikerrella* yms. -tyyppisten sanojen joukkoa. Sanat *lipetti* ja *livohka* on selitetty paikannimiksi sen perusteella, että Suomesta sattuu todella löytymään tämän nimiset paikkakunnat.

Ruumiinosien nimitysten suuri suosio idiomien rakennesosina on havaittu niin monista kielistä, että voidaan puhua universaalista. Nenonen todistaa, ettei suomen kieli ole tässä suhteessa poikkeus. Suosituimmat elementit näyttävät olevan *pää*, *silmä* ja *käsi*. Karjalaisen korpuksen pohjalta lähempään tarkasteluun on otettu *silmä*, *nenä* ja *nokka*, joiden esiintymät on analysoitu käsityönä. Tämän tarkastelun tuloksena on muun muassa havainto, että sanojen idiomaattinen käyttö ei suinkaan jakaudu tasaisesti eri taivutusmuotojen osalle. Esimerkiksi *silmä*-sanana nominatiivi- ja genetiivimuotoisista esiintymistä noin 40 prosentissa sanaa on käytetty konkreettisesti perusmerkityksessään, mutta parti-

tiivissa vastaava osuus jää alle kymmenen prosentin.

Ruumiinosien nimityksiä sisältäviä idiomeja on koottu monista eri lähteistä liitteeseen 4 (s. 169–182). Tämä kannattaa panna muistiin vastaisen varalle. Joukossa on tosin muutamia sellaisiakin sanoja, jotka perusmerkitykseltään eivät ole ruumiinosien nimiä (*kotelo*, *leipäläpi*, *nuppi*), ja vastaavasti puuttuu muutamia, jotka Nenonen mainitsee toisaalla omissa idiomiesimerkeissään (esim. *fleda*, *kaali*, *nassu*). Muutamien sanojen merkitys on selitetty, esimerkiksi *kotelo* 'pää', *nervit* 'hermot'. Kaikkien selitystä kaipaavien sanojen kohdalla selitystä ei kuitenkaan ole. Mikä ruumiinosa on esimerkiksi *raato* tai *lärvi*? Onko *lärvi* 'naama', 'suu' vai molemmat? *Helтта* ja *hetula* on niputettu yhdeksi ruumiinosaksi ilmeisesti samankaltaisen ulkoasunsa takia ja siksi, että molempia on käytetty *heittää*-verbin yhteydessä samassa merkityksessä. Näillä perusteiden sanoja ei tietenkään voi katsoa samaksi, sillä idiomien kokonaismerkityksellä ei määritelmän mukaan ole suoraa suhdetta osien merkitykseen.

Kuudes luku on lyhyt katsaus työn tuloksiin, joita samalla suhteutetaan eräisiin muihin tuoreisiin idiomitutkimuksiin. Konventionaalisuus nousee tässäkin yhteydessä esiin, mutta uudella tavalla: Nenonen määrittelee idiomien tunnistamiskriteeriksi »konventionaalisen odotuksenvastaisuuden», poikkeamisen vakiintuneesta käytännöstä tai normista. Tämä poikkeavuus herättää tulkitsijan tajuamaan, että kysymys on idiomista. Idiomien tulkinnassa taas auttaa toisenlainen konventionaalisuus, kytkeytyminen ennestään tuttuihin idiomikonstruktioihin. Idiomien todellisia syntytapoja ja keskinäisiä suhteita ei työssä kuitenkaan ole selvitelty. Selvältä joka tapauksessa näyttää, että on olemassa jonkinlaisia mentaalaisia idiomiskeemoja, joita uusien

idiomien tuottamisessa ja entisten variaoimissa hyödynnetään. Muun muassa tässä riittää tutkittavaa vastaisuudessa.

SUOMEN KIELESTÄ SUOMEKSI

Marja Nenosen väitöskirja kuuluu yleisen kielitieteen alaan ja useimmat siinä käytetyistä lähdeoteoksista ovat englanninkielisiä, mutta väitöskirja on kuitenkin kirjoitettu suomen kielellä. Tämä on ymmärrettävä ja järkevä ratkaisu. Idiomien sanotaan usein olevan sellaisia kielelle ominaisia aineksia, joita on mahdotonta kääntää muille kielille. Urakka olisi ollut valtava, jos kaikki teoksessa käsitellyt tai mainitut idiomit olisi pitänyt kääntää tai selittää englanniksi. Eihän mikään estä poimimasta myöhemmin teoksen parhaita paloja lyhyempiin englanninkielisiin artikkeleihin, joissa voi sitten viitata laajempaan alkuperäistutkimukseen.

Kieliasu on kohtalainen, eikä painovirheitäkään ole häiritsevän paljon, joskin tekninen viimeistely jättää paikoitellen toivomisen varaa. Terminologiastakin löytyy korjattavaa, esimerkiksi sivulla 3 puhutaan »adverbina käytetystä lausekkeesta», termiä *isomorfinen*, *isomorfinisuus* käytetään vertaamatta mihinkään (s. 8, 10), *kieliopillinen sana* tarkoittaa sivulla 63 aivan eri asiaa kuin sivulla 87, termistä *verbi* täytyy lukijan aina itse päätellä, milloin se tarkoittaa sanaluokkaa, milloin lauseen predikaattia. Termistä *lauseke* huomautettiin jo aiemmin.

VÄLIETAPPI PITKÄLLÄ MATKALLA

Marja Nenosen väitöskirja on osa suurempaa tutkimushanketta, jossa on useita osanottajia ja joka ei suinkaan ole vielä päätöksessä. Monia mielenkiintoisia asioita, joita työssä sivutaan, jää vielä toistaiseksi käsittelemättä. Idiomien, tekstilajin ja tyylin

keskinäisiin yhteyksiin aineisto ei anna edes mahdollisuutta pureutua systemaattisesti, mutta jotakin tyyliin ja tehokeinoihin liittyvää olisi jo tästäkin aineistosta saanut irti. Nuortenkirjojen esimerkkiaineistosta heijastuu selvästi se, että idiomien käyttöön ja uusien idiomien muodostamiseen liittyy selvästi affektisuutta, alluusioita ja huumorin tavoittelua. Näiden merkitystä esimerkiksi idiomien muuntelussa olisi voinut selvittää. Aineiston perusteella näyttää myös siltä, että idiomien käyttäjät eivät välttämättä aina itse ymmärrä käyttämien sanojen merkitystä oikein ja tulevat erehdyksessä luoneeksi uusia sanontatapoja. Paraatiesimerkki tällaisesta löytyy Karjalaisen korpuksesta: »Tuulenkantajat on aina *taaplannut* kansanmusiikin pelloinpientareella *omia polkujaan*» (s. 125). Kirjoittaja ilmeisesti on luullut, että *taaplata* tarkoittaa suurin piirtein samaa kuin *tallata*. Ilmaus tuo mieleen myös erään televisiosta tutun bootsimainoksen.

Nuortenkirja-aineistosta näkyy myös se, että idiomit ovat tärkeä osa arkista keskustelua. Monet esimerkit ovat selviä repliikkejä, eivätkä useinkaan kohteliaimmasta päästä: *anna kun äitisi, ei paskan latinkia, huku multiisi, nassu umpeen, vitunko sillä on väliä, älä unta nää*. Tällaisten ilmausten käsittely tuntuisi vaativan keskusteluntutkimuksen välineistöä. Toinen kysymys siten on, kannattaako näitä ilmauksia nimitää idiomeiksi.

Marja Nenosen väitöskirja tarjoaa sekä lukijalle että tekijälle itselleen monia langanpäitä, joita voi ja kannattaa lähteä seuraamaan edelleen. Esimerkiksi idiomien prosessointia koskevat havainnot viittaavat siihen, ettei kaikkia idiomeja prosessoida keskenään samalla tavoin. Myös syntaktiselta kannalta idiomit poikkeavat toisistaan, toiset ovat selvästi jähmeämpiä kuin toiset. Idiomien kentällä on vielä paljon tutkittavaa, mutta Marja Nenosen väitöskirja on

avannut meikäläiseen idiomitutkimukseen monia tuoreita näkökulmia ja vienyt tutkimusta aimo askelen eteenpäin. ■

KAISA HÄKKINEN

Sähköposti: *kaisa.hakkinen@utu.fi*

LÄHTEET

- FLEISCHER, WOLFGANG 1982: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- HÄKKINEN, KAISA 2000: Idiomien määrittämiä. – Eeva Lähdemäki & Yvonne Bertills (toim.), *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii* s. 1–15. Fennistica 12. Åbo: Åbo Akademi, Finska institutionen.
- ITKONEN, TERHO 1997: *Kieliopas*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- KARLSSON, FRED 1994: *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.
- KUUSI, ANNA-LEENA 1971: *Johdatusta suomen kielen fraseologiaan*. Suomi 155:4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUUSI, MATTI 1952: Nimityksistä sananparsi, sananlasku, puheenparsi ja lauseparsi. – *Virittäjä* 56 s. 66–68.
- Suomen kielen perussanakirja*. Ensimmäinen osa. A–K. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Valtion painatuskeskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990.